

AMIR TEMUR VA TEMURIYLAR DAVRI MADANIYATI (XIV ASRNING IKKINCHI YARMI - XV ASR)

M.A.Jo'rayeva
mamalakat.jurayeva70@gmail.com
QDU

Annotatsiya: Ushbu maqolada Amir Temur va Temuriylar sulolasi davrida shakllangan madaniy-ma'rifiy hayot, ilm-fan, me'morchilik, adabiyot va san'at taraqqiyoti ilmiy manbalar asosida tahlil qilinadi. XV asr Movarounnahr va Xuroson hududida yuz bergan madaniy yuksalishning sabablari, Temuriylar siyosatida ilm-fan va san'atning tutgan o'rni, shuningdek, bu davr madaniyatining jahon sivilizatsiyasiga ta'siri yoritilgan.

Kalit so'zlar: Amir Temur, Temuriylar sulolasi, madaniyat, ilm-fan, me'morchilik, adabiyot, uyg'onish davri, ma'naviyat, tarixiy meros

CULTURE OF THE PERIOD OF AMIR TEMUR AND THE TEMURIDS (SECOND HALF OF THE 14TH CENTURY - 15TH CENTURY)

M.A.Jurayeva
mamalakat.jurayeva70@gmail.com
KSU

Abstract: This article analyzes the development of cultural and educational life, science, architecture, literature and art during the reign of Amir Temur and the Timurid dynasty based on scientific sources. The reasons for the cultural upsurge in Transoxiana and Khorasan in the 15th century, the role of science and art in the Timurid policy, as well as the influence of the culture of this period on world civilization are highlighted.

Keywords: Amir Temur, Timurid dynasty, culture, science, architecture, literature, Renaissance, spirituality, historical heritage

XIV asrning ikkinchi yarmi va XV asr O'rta Osiyo tarixida madaniy uyg'onish davri sifatida alohida o'rin tutadi. Bu davrda Amir Temur (1336-1405) va uning avlodlari tomonidan barpo etilgan davlat siyosiy barqarorlik, iqtisodiy yuksalish hamda ilm-fan, san'at va adabiyotning rivojlanishiga zamin yaratdi. Temuriylar davri madaniyati nafaqat Movarounnahrda, balki butun musulmon Sharqida, hatto Yevropa madaniy doirasida ham o'zining chuqur izini qoldirdi.

Amir Temur “Kuch - adolatda” tamoyiliga asoslangan davlat boshqaruvini shakllantirib, ilm va san’at ahlini qo‘llab-quvvatlagan. U o‘zining “Temur tuzuklari” asarida ilm ahliga ehtirom ko‘rsatish, me’morchilik va san’atni rivojlantirishni davlat siyosatining ajralmas qismi sifatida belgilagan. Aynan shu siyosat tufayli Temuriylar sulolasi davrida Markaziy Osiyo Sharq uyg‘onishining markazlaridan biriga aylandi.

Amir Temur siyosati va madaniyatga e’tibor. Amir Temur o‘z davlati poytaxtini Samarqandga ko‘chirganidan so‘ng, uni dunyoning eng go‘zal va obod shaharlaridan biriga aylantirishni maqsad qilgan. Uning farmonlari asosida Bibixonim masjidi, Go‘ri Amir maqbarasi, Shohi Zinda majmuasi, Registon maydoni singari betakror me’moriy yodgorliklar bunyod etildi.

Tarixchi Sharafiddin Ali Yazdi “Zafarnoma” asarida yozishicha, “Temur ilm va san’at ahlini harbiy lashkar singari qadrlardi”. Darhaqiqat, u o‘z saroyiga Xitoy, Hindiston, Fors, Ozarbayjon va Arab mamlakatlaridan me’morlar, xattotlar, musavvirilar va olimlarni jalb etgan. Bu xalqaro madaniy muloqot natijasida Samarqand uyg‘onish maktabi shakllandi.

Samarqand o‘sha davrda ilmiy markaz sifatida ham e’tirof etildi. Astronomiya, matematika, tarix, falsafa, tibbiyot kabi fanlar ravnaq topdi. Aynan shu asos keyinchalik Ulug‘bek akademiyasi shakllanishiga olib keldi.

Temuriylar davrida ilm-fan yuksalishi. Amir Temurning nabirasi Mirzo Ulug‘bek (1394-1449) ilm-fan, ayniqsa astronomiya va matematika sohalarida jahon ilmiy tafakkuriga beqiyos hissa qo‘shgan. 1420-yillarda u Samarqand rasadxonasini barpo ettirib, “Ziji jadidi Ko‘ragoniy” nomli yirik astronomik asarni yaratgan. Ushbu asarda 1018 yulduzning koordinatalari aniqlangan bo‘lib, u Yevropa olimlari Kopernik, Tycho Brahe va Keyplerlar uchun manba bo‘lib xizmat qilgan.

Ulug‘bekning ilmiy maktabida Qozizoda Rumiy, G‘iyosiddin Jamshid al-Koshiy, Ali Qushchi kabi buyuk allomalar faoliyat yuritgan. Bu davrda Samarqand nafaqat siyosiy, balki ilm-fan poytaxti sifatida butun Sharq dunyosida e’tirof etilgan.

Temuriylar davrida fan bilan bir qatorda ta’lim tizimi ham rivojlandi. Madrasalar ilm markazi bo‘lib, bu yerda diniy ilmlar bilan bir qatorda falsafa, mantiq, handasa, astronomiya, tibbiyot kabi fanlar ham o‘qitilgan. Bu holat O‘rta asr musulmon ta’lim tizimining ilg‘or namunasiga aylangan.

Adabiyot va san’atda uyg‘onish ruhi. Temuriylar davri o‘zbek adabiyoti va she’riyatida ham oltin davr bo‘ldi. Alisher Navoiy, Abdurahmon Jomiy, Lutfiy, Gadoiy, Sayyid Ahmad Mironshoh kabi ijodkorlar adabiy tafakkur rivojiga beqiyos hissa qo‘shdilar. Navoiy o‘zining “Xamsa”sida inson, adolat, muhabbat, vatanparvarlik va ilmga sadoqat g‘oyalarini yuksak badiiy saviyada ifodaladi.

Temuriylar saroyida musiqiy san’at, miniatyura, xattotlik, kitobat, tazhib san’ati ham yuksak darajada rivojlandi. Husayn Boyqaro davrida Hirot shahri Sharq Uyg‘onishining markaziga aylandi. “Nigoriston”, “Majolis un-nafois” kabi asarlar,

Kamoliddin Behzod miniatyuralari, Sulaymon Buxoriy xattotligi bu davrning san'atdagi yuksak darajasini tasdiqlaydi.

Behzodning asarlari keyinchalik Eron, Hindiston, hatto Usmonli Turkiyasi saroylarida o'rganilgan va nusxalanib, butun musulmon dunyosida mashhur bo'lgan.

Me'morchilik va shaharsozlikda badiiy yuksalish. Temuriylar davri me'morchiligi o'zining nafis bezaklari, gumbazli inshootlari, sirli koshinlari bilan ajralib turadi. Samarqand, Buxoro, Hirot, Shahrisabz kabi shaharlarda bunyod etilgan binolar nafaqat diniy, balki dunyoviy me'morchilikning ham yuksak namunalarini yaratdi.

Masalan, Bibixonim masjidi - o'z davrining eng yirik me'moriy majmuasi bo'lib, uning gumbazi 40 metrdan oshgan, devorlari rang-barang koshin va mozaikalar bilan bezatilgan. Go'ri Amir maqbarasi esa o'zining gumbaz tuzilishi va simmetrik kompozitsiyasi bilan keyingi me'morchilik an'alariga ta'sir ko'rsatgan.

Hirotidagi Musallo majmuasi, Husayn Boyqaro madrasasi va Nigoriston kutubxonasi o'sha davrda madaniyat markazlari sifatida tan olingan. Shu tariqa, Temuriylar davri me'morchiligi badiiy uyg'unlik, matematik aniqlik va ruhiy poklik g'oyasini mujassam etgan.

Amir Temur va Temuriylar davri madaniyati Sharq uyg'unishining eng yuksak bosqichini tashkil etadi. Bu davrda ilm-fan, san'at, adabiyot va me'morchilik misli ko'rilmagan darajada rivoj topdi. Temuriylar ilm ahliga ehtirom ko'rsatish, ilmiy muhit yaratish, madaniy merosni asrab-avaylash siyosatini amalga oshirdilar.

Temuriylar davri madaniyati o'zining umuminsoniy qadriyatlarga sodiqligi, ilmu san'atga hurmati va adolatparvarlik ruhiyati bilan bugungi O'zbekiston madaniyatining ildizlaridan biriga aylandi. Ushbu davrning ma'naviy merosi bugungi kunda ham milliy o'zlikni anglash, madaniyatlararo muloqotni rivojlantirish va ilmiy tafakkurni mustahkamlashda beqiyos ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Sharafiddin Ali Yazdiy. Zafarnoma. - Toshkent: Fan, 1996.
2. Alisher Navoiy. Xamsa. - Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 1983.
3. Karimov I. A. Yuksak ma'naviyat - yengilmas kuch. - Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
4. M. Xayrullayev. O'rta asrlar O'rta Osiyo madaniyati tarixi. - Toshkent: Universitet, 2001.
5. M. Hakimov. Temuriylar davrida ilm-fan va san'at taraqqiyoti. - Samarqand: Registon, 2015.
6. UNESCO. Timurid Renaissance: Arts and Knowledge in Central Asia. - Paris, 2019.